

Възрожденски гняв и радост около един политически принцип,
или:
как българите преживяваха установяването на ранните им държавни граници.

RAYMOND DETREZ
UNIVERSITY OF GHENT, BELGIUM

Българското възраждане е едно от многото национални движения в Европа през XIX век. То се поддържа от привържениците на една по това време нова идеология, наречена “национализъм”. Самите те са “националисти”. Използвам термините “национализъм” и “националисти” в чисто технически смисъл, без да влагам в тях никакви положителни или отрицателни оценки. Според известната дефиниция, която дава Ернест Гелнер в първите редове на книгата си *Нации и национализъм*, национализмът е политическа теория, която твърди, че нацията и държавата трябва да съвпадат, да са “конгруентни”. (На практика в Европа нацията в повечето случаи е етническа нация.) Национализъм като емоция, продължава Гелнер, е гневът, който изпитват националисти при нарушението на този принцип, или пък радостта, която изпитват при осъществяването му.¹

Българското възраждане завършва с три събития, при които принципът на конгруенцията първо се осъществява, после се нарушава, и на края се осъществява отчасти. Тези събития са сключването на Санстефанския мирен договор, ревизията му чрез Берлинския договор и Съединението. Те наистина предизвикват радост, гняв и пак радост. В тази моя презентация ще се опитам да покажа, доколко и по кой начин емоциите около тези три събития наистина са свързани с уважението или с нарушаването на споменатия принцип. Далеч съм от мисълта да оспорвам дефиницията на Гелнер. Целта ми е по-скоро с помощта на неговото разбиране на “национализма като емоция” да проникна по-дълбоко в историческа действителност около споменатите събития.

*

Във възрожденската публицистика, проблемът на съвпадането на българската етническа зона с границите на бъдещата българска държава се поставя относително късно и не много експлицитно. Думите “народ” и “отечество” се срещат вече у Паисий, но прочутият патос на Паисий няма нищо общо с липсата на конгруенция между нация и държава, и не би могло да има в този ранен етап на българското национално движение. От тридесетте години на XIX век започват да излизат множество текстове от идеологически водачи на националното движение, в които българската народност се определя езиково и културно и дори расово, но това не води веднага до ясна представа за етническата или националната идентичност. Като изключим българска интелигенция, смяната на православно религиозно съзнание с българско етническо, респективно национално колективно съзнание е бавен процес, който завършва чак след

¹ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1993 [1983], 1. “Nationalism is primarily a political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent. Nationalism as a sentiment, or as a movement, can best be defined in terms of this principle. Nationalist sentiment is the feeling of anger aroused by the violation of the principle, or the feeling of satisfaction aroused by its fulfilment. A nationalist *movement* is one actuated by a sentiment of this kind.”

Освобождението. Дори в *Записките* на Захарий Стоянов четем, как Априлското въстание от някои участници все още се възприема в религиозни термини като борба за “българска вяра” против “агаряните”. Българите като народ се самоосъзнават най-много чрез църковната борба, като се обособяват от православните гърци. Тогава и териториалният проблем кои епархии да се включват в Българската екзархия ги кара да мислят сериозно и за конгруенцията на етническата им зона с една конкретна административна единица със своите собствени граници. Но дали всички участници в църковната борба възприемат Екзархията непременно и като начертание за бъдеща независима българска държава е друг въпрос. За окончателното изкрystalизиране на представите на българите за границите на тяхната етническа зона вече като политическа даденост, изглежда, играят решаващата роля решенията на Посланическата конференцията в Истанбул през 1876 година, на която посланиците възнамеряват да създадат българска автономна област. До тогава, в представата на българите българската етническа зона остава без ясни граници. Същото впечатление правят и географските карти с изображението на историческата територия “България”, нарисувани от български възрожденски географи. Изследването, което представи Десислава Лилова преди няколко дена, показва, че на само българската етническа зона, но и историческото и географското понятие “България” през XIX век не е еднозначно. На едни карти “България” е само тази част на днешната България, която се намира на север от Стара планина и която често се нарича и “Мизия”. Югоизточната част на българската етническа зона се нарича “Тракия”, а югозападната “Македония”, при което тези два географски региона понякога влизат в състава на България. Други карти пък внушават, че българската етническа зона заема горе-долу целия балкански полуостров, което може да се разбира като израз на някакви максималистични териториални амбиции, но според мен е по-скоро резултат на незнаене или колебание.

От друга страна, принципът на конгруенцията на нация и държава е добре известна, поне на идеолозите на националното движение, и тази конгруенция се смята за желателна. Каравелов пише през 1869 г.:

Съвременното човечество се ръководи в живота си от две идеи: идеята за “правата на човека” и идеята за “правата на народите”, за народността, за независимата политическа същност на народността. (...) Поробените народи се борят, са де се освободят и да бъдат самостоятелни, а народностите, които са разкъсани на части, се стремят към политическа общност.²

Но нито за територията, която заема “народността” им, нито за границите на “независимата политическа същност”. Дори идеологически най-зрелите водачи на българското национално движение не се изказват много експлицитно. И в *Уставопроект* на Централния български революционен комитет, написан от Васил Левски, вероятно през 1871 г., се допуска тази неясност. Той пише:

Подбуда. - Тиранството, безчовечината и самата държавна система на турското правителство на Балканския полуостров. Цел: С една обща революция да се направи коренно преобразуване на сегашната държавна деспотско-тиранска система и да се замени с

² Христо Христов & Николай Генчев, *Българско възраждане. Христоматия по история на България. Част II*. София: Наука и изкуство, 1969, 354.

демократска република (народно управление) *на същото това място (...)* Българи, турци, евреи, и пр. щът бъдат равноправни във всяко отношение (...) ³

Но от друга страна, уставът все пак се издава от *български* революционен комитет, в текста се говори за *български* юнаци и се споменава, че “*пребиваванието на ЦБРК е в Българско*”.

Разбира се, всеки българин, осведомен за “правата на човека” и “правата на народите”, можеше, и без да има ясни представи за своите етнически и държавни граници да се съгласи безрезервно, че санстефанските граници напълно отговарят на изискванията. Но те, може би защото те след Руско-турската война като че ли падат от небето и се възприемат като разбиращи се от само себе си, не представляват повод за особена радост. В адреса на българския народ до Неговото императорско величество Александър II от 4 април 1878 четем:

Иска ли казване, че не само в нашата памет, но и в паметта на нашите далечни потомци до века твоето велико име ще бъде най-голяма светиня? Трябва ли да се казва, че по дъбравите и по недостъпните височини Балкански, по цветущите долини на Тракия, Македония, по бреговете на Дунав, Марица, Вардар и Българска Морава, до века ще се раздават хвалебни песни тебе, наший спасителю, и че там всякога ще расте и се развива братска любов към твой народ, явяващ се огнен меч, вложен в твоите държавни ръце да съкруши вековечните окови, които тежаха на нас. ⁴

Изброяват се, покрай изразите на радост и благодарност, и всичките “български земи”, но поетическото им изразяване ни карат да мислим, че тяхното споменаване е по-скоро риторически похват отколкото изрично подчертаване на “целокупността” на нацията. Като четем безбройните хвалебствени декларации към руския цар, изпратени от обикновени български граждани, на първо място изпъква радостта не от уважението на принципа на конгруентността, но от това, че е сложен край на османската власт. Често пъти в тези декларации в едни дъх се изразява и радостта, че е сложен край и на господството на Цариградската патриаршия. Ако радостта около конгруенцията присъства, тогава на едно абстрактно или имплицитно ниво, а не толкова в съзнанието на хората.

Същото можем да кажем за гнева, страха, негодуването и други “нерадостни” чувства, които възникват по същото време в тези райони, които не са окупирани от руската армия. От там се изпращат тревожни писма до руските военновременници. Откроява се в тях понякога някаква представа за териториалния интегритет, но емоциите явно са свързани с друго. Населението на Разлог моли руския главнокомандуващ в София, след като “цяла България и Тракия видяха свободен живот, видяха лъскави дни”, да се изпратят руски войници “за наше освобождение, за наше съживление”. ⁵ “Потресено” е също население в районите, които остават извън границите на Санстефанската България. Жителите на Ахъчелебийския район пишат до граф Игнатиев:

Потресох се сърцата ни, разтрепериха се от ужас нашите жени и деца, когато се разпространи вестта, че линията, определяща границите на свободна България, раздели нас, нещастните, от братята ни и като че ли сме недостойни да се ползуваме от това благо, ни

³ Христов & Генчев, *Българско възраждане*, 399-400. (Курсив наш.)

⁴ Христов & Генчев, *Българско възраждане*, 545.

⁵ Христов & Генчев, *Българско възраждане*, 541.

оставиха с потомството ни под властта на предишното кърваво зверство на турците. Това печално обстоятелство погълна всичките ни сили и човешки чувства.⁶

Позоваванията на принципа на съвпадането на етническите и държавните граници, на необходимостта да се запазва териториалния интегритет на българската етническа зона стават по-експлицитни и настоятелни в навечерието на Берлинския конгрес, но дори и тогава се набляга много повече на нежеланието на заплашеното население отново да живее под османска власт, отколкото на териториалната целокупност. Това личи и от писмото на охридския митрополит Натанаил към Иван Аксаков, в който той го информира за положението в Македония след Берлинския конгрес:

Конгресът даде на част от половината българи Българско княжество, на друга част — турска автономия и на трета част — сръбска и ромънска независимост. Къде е другата половина? Къде са българите от Македония, тези страдалци на старозаветна България? За македонските българи, които ежедневно, ежеминутно търпяха в продължение на пет века повече от всички убийства, насилия, тъмнични затвори, насилствена смърт, грабежи, отнемане на собствеността и пълно заробване, няма и помен (...) И тъй старата люлка на славянската писменост пъшка вече под нов, още по-тягостен гнет не само от местните жители-башибозуци, но и от събралите се от Босна, от България и от Тракия бежанци-турци. (...) Турците убиват, със сила на лицемерие потурчват, грабят, палят, безчестят и сквернят семейства без разлика на пол и възраст; гърците-архиереи с всички свои събрания и съблазни ги погърчват, клеветят ги пред правителството, предават ги само за да достигнат користните си цели, протестанти и паписти ласкаят и обещаваат своята защита. Питаме накъде да вървят те, нещастните?⁷

За Натанаил, българският териториален интегритет явно не е цел сама по себе си. Той е преди всичко средство което да защитава в случая македонските българи против многобройни опасности. За него като духовна личност чуждите пропаганди май представляват по-голямо зло от разпокъсаността на държавата.

Проблемът на конгруенцията като такъв излиза на преден план — или по-точно, се използва като аргумент — чак след като е наложен и изпълнен Берлинският договор, когато вече наистина има българска държава, а нейната *нецелокупност* вече се усеща особено болезнено като историческа несправедливост. Възстановяването на териториалния интегритет става предмет на иредентистка политика на Българското княжество. В адреса си към Учредителното събрание през пролетта 1879 година, Натанаил Охридски вече съвсем експлицитно набляга на нарушаването на споменатия политически принцип:

For five long centuries our people, as *one inseparable whole*, carried the heavy burden of the Turkish yoke on its shoulders; for five hundred years it lived with the sole hope of becoming one day *completely free and independent*; but today only *one part of the people* is invited to the table to enjoy the advantages and pleasures of liberty. You must decide for yourselves whether this is *right* and useful...⁸

⁶ Христов & Генчев, *Българско възраждане*, 542-3.

⁷ Христов & Генчев, *Българско възраждане*, 559-62.

⁸ Bozhinov, V., *Macedonia. Documents and Material*. Sofia: BAN, 1978, 384. XXX (Курсив наш.)

Някои автори пледират за “народно единство”, като са прозрели връзката между нацията и държавата и от “обратната” страна като. В една уводна статия на вестник *Народний глас* пише:

Понеже разните части на нашето целокупно отечество са положени в разни условия за съществуване, имат разни точки за засредочаване на своите интереси, то твърде е естествено, чини ми се, щото разните тия части, като работят отделно за одобрението си на съдбината си, неощутително да заемат такива направления, които постепенно, постепенно да предизвикат в нас едно охлаждане, едно забравяне. (...) За да не дочакаме следователно една подобна неприятна минута, когато българинът от България да гледа като нещо особено на българинът от Източна Румелия или от Македония, то трябва да заемем такива мерки...⁹

В документите, написани в периода между Берлинския конгрес и Съединението, излиянията на радост и благодарност постепенно се заместват с по-хладнокръвни обсъждания на политическото положение, при което националистическа фрустрация от “разпокъсването” на родината почва да надделява над състраданието със сънародниците, останали под османска власт, или да заема поне равно място. Усеща се все по-често “националистическият гняв” за който пише Гелнер. В Основателния протокол, съставен при основаването на дружество *Единство* в Търново на края на август 1878, четем:

Today, August 29 of the year 1878, we, the undersigned, have assembled with the aim of discussing how to help our brothers in Thrace and Macedonia, *who will be henceforth be separated from Danubian Bulgaria by virtue of the decisions of the Berlin Congress*. Bearing in mind the plight of our people, and especially of our brothers left under Turkish rule, we have resolved that is *our sacred duty as Bulgarians and children of one and the same motherland* to avail ourselves of all means at our disposal to improve this condition by coming to the aid of our compatriots who might need our brotherly help.¹⁰

В пълномощното, издадено от дружеството няколко дена след основаването му, изрично се говори за емоциите, предизвикани от нарушаването на националистическия принцип.

Убийствените решения на Берлинския конгрес, според които нашия народ се разцепва на пет части, силно повлияха на нашия дух и ний решихме да съставим тука в градът едно “Дружество”, което да работи за обединението на всичките членове от народното ни тяло, за да се осуетят решенията на тоя конгрес и да се избавим от пропагандата, която той ни подготви.¹¹

Да цитирам и една уводна статия, написана през 1983 по повод петгодишнината на подписването на санстефанския мирен договор. Тук присъства същата фрустрация, но тя е формулирана вече в духа на модерен, буржоазен (в смисъл на постромантичен) национализъм, при което се смята между друго, че разпокъсването може и да пречи и на икономическото развитие:

⁹ Неда Бочева & Калина Стоилова, *Часът на Съединението удари. Българският печат и Съединението*. София: Наука и изкуство, 1985, 36.

¹⁰ Bozhinov, *Macedonia*, 367. (Курсив наш.)

¹¹ Дойнов, Дойно, *Комитетите “Единство”. Ролята и приносите им за Съединението 1885*. София: Наука и изкуство, 1985, 170. Пълномощното може да не е автентично.

Ние помним това време! Живяхме във възторг. Бъднината във величествени черти ни се усмихваше. Като знаехме жизнеспособните и развитъчните задатци на българския свят, ний се още повече възхищавахме от светлата перспектива, която ни се представяше. В отдалечеността макар ние съзряхме една България, силна, просветена, с богата книжнина, с сваятна наука, с хубава индустрия и търговия, с мъдро управление – за което жаднееше българинът. (...)

И това беше за един миг! (...)

Западните европейски сили (...) развалиха Сан-Стефанския договор; те нарязаха българското отечество на късове, те разпиляха величествената ни перспектива, те убиха нашите надежди, идеали (...) ¹²

Първата грижа на дружеството или комитета *Единство*, което е всъщност една организация, съставена от много дружества или комитети, е Македония, но най-големият му успех е присъединението на автономната област Източна Румелия към Княжеството България през 1885 година. По-нататък ще се съсредоточим на прилагането на националистическия принцип, описан от Гелнер, в Източна Румелия и на съответните “емоции”, с които то е съпровождано. Оказва се, че на този националистически принцип се позовава вече по-експлицитно. Вече има българска държава, Княжеството България, което в очите на българските националисти е една непълна, осакатена държава, която трябва на всяка цена да се допълва с останалите извън княжеството части на българската етническа зона. “Без съединението,” пише вестник *Марица*,

без оцелокупяването на българския народ в едно и също политическо и независимо тяло не може да има и политически живот за нашия народ.” ¹³

Неслучайно румелийските административни институции се изграждат, доколкото Високата порта позволява това, по модела на тези в княжеството, като се антиципира вече на съединяването на териториите и сливането на институциите. ¹⁴ Освен това, както и в Княжеството, в Източна Румелия се прилагат и някои други мерки с целта осъществяването на въпросната конгруенция, каквито могат да се прилагат само от държавни институции, каквито българите досега нямаха. През Възраждането съществува тенденцията българското пространство етнически да се представя като напълнено само с българи, като с премълчава или се омаловажава присъствието на други етноси. Областните управители в Източна Румелия се опитват и на практика да отстранят или маргинализират представители на други етноси, с което, както се изразяват някои историци по-късно, “потвърждават българския характер на областта”. XXX Става дума за политика с оглед на осъществяването на конгруенцията между нацията и държавата “отвътре”, чрез етническа хомогенизация. Тя се върши чрез манипулация на резултатите на преброяванията, чрез нарушаването на наложените от Органическият устав законите, уреждащи употребата на трите официални езика, чрез неприлагането на гарантираните от същия устав правата на “малцинствата” (особено гърци и турци), които не били представени в управлението съответно дяла им в общото население. И тук играят емоциите. На едно събрание в Пловдив в средата на август 1878 година, бивши въстаници и опълченци заявяват, че фактът, че “се допускат три официални езици [sic]: български, турски и

¹² Бочева & Стоилова, *Часът на Съединението удари*, 83.

¹³ XXX

¹⁴ Стателова, Елена, *Източна Румелия (1879/1885)*. София: ОФ, 1983, 64.

гръцки (...) съставлява една голяма обида, която подбива престижа на българите като господствующа нация.”¹⁵

Както винаги, емоциите са противоречиви. Преобладава чувството на неоправданност, с което морално се оправдават споменатите нарушения на възложения от Берлинския договор Органически устав, но едновременно присъства и страхът от домогвания и вмешателства на международните сили с оглед отслабването на българската позиция.¹⁶ Когато българските областни власти решават да отчуждават гръцките църкви, консулите на международните сили в Източна Румелия се застъпват за гръците, което българите разбират като внушено от антибългарски настроения. Доколко тези емоции са искрени, доколко се манипулира и се спекулира с тях е трудно да се каже.

Особено чувствителен проблем в това отношение представлява “аграрният въпрос”, а именно връщането в Източна Румелия на избягалите или изгонени турци (а не само турци, но и евреи). Няма съмнение, че аграрният въпрос се използва или с него се злоупотребява с цел увеличаването на българския етнически компонент, ако не за етническото хомогенизирането на населението. Елена Стателова пише:

Започналият по време на войната аграрен преврат продължава и след създаването на Източна Румелия. (...) Политиката на Временното руско управление в България по аграрния и бежанския въпрос има за цел да съдействува на процеса на оземляване на българското селячество и да ограничи броя на завръщащите се в страната мюсюлмански бежанци. (...) В снабдяването на българските селяни със земя то вижда важно условие за защита на българския характер на Източна Румелия и за запазване на собственото си влияние в тази българска част.¹⁷

За османските власти, завръщането на бежанците също така е от голямо значение, а именно за потвърждаването на турския характер на областта. Турските бежанци, които търсят убежище в Източна Румелия, не са само турци, избягали от този район по време на руско-турската война, но и бежанци от Княжеството и дори от други райони, които Империята е изгубила. Така че тук имаме работа от една страна с истинска стратегия на етническа хомогенизация, и от друга страна със самозащита, или — ако гледаме съответните емоции — едновременно с агресия и страх. Международната общност настоява за връщането на бежанците; правителството на Източна Румелия твърди, че не може да гарантира подслон и препитание за всички върнали се. В края на краищата, аграрната реформа на областното правителство води към това, че много турски земевладелци напускат Източна Румелия, но земите им попадат в ръцете на български големи земевладелци, с резултат, че за селячеството не се освобождават големи площи, и много селяни се преселват от Източна Румелия в Княжеството, където земята освен това е по-евтина. Но въпреки неудачната в това отношение политика на областното правителство, която отново дава повод за фрустрация и страх, все пак турското население в автономната област значително намалява.

На придаването на български характер на автономната област помага и създаването на “народна” милиция. Разбира се, милицията на първо място трябва да пази реда, а то преди всичко за да се избягва възможна интервенция от страна на османските власти с оглед на възстановяването на реда, с която автономната област фактически би престанала да съществува.

¹⁵ Дойнов, *Комитетите “Единство”*, 161.

¹⁶ Стателова, *Източна Румелия*, 87.

¹⁷ Стателова, *Източна Румелия*, 126.

Не само османските власти, но и международната общност биха могли да сложат край на съществуването на Източна Румелия. Опасността от неуредици е реална. Да припомним за съпротивата на мюсюлманското население в Родопите през 1878 година против установеното след руско-турската война политическо положение. Напрежение създават и върналите се турски бежанци, които искат да им се възвърнат жилищата и земите, присвоени междувременно от българи.¹⁸ Част от тях, останали без дом и препитание, образуват разбойнически банди, които също заплашват обществения ред.¹⁹ От милиция има реална нужда, но тя така се изгражда, че може в определен момент да се превърне в армия в защита на българската кауза. Вестникът *Народен глас* пише:

Един народ, който милее за своята свобода, трябва на всяка минута да бъде приготвен да я защитава. Милицията ни, каквото и мнение да можем да имаме за нея, ще бъде оная ядка, около която, когато стане нужда, ще се групират всички ония, които са длъжни да пролеят кръвта си за отечеството.²⁰

Ясно е, за кой народ и кое отечество говори *Народен глас*. Един от представителите на великите сили в областта пише в спомените си:

Българите съумяваха да дадат на военната сила в областта, въпреки тази бърканица в езици и отношения, напълно български характер, не по-малко български, отколкото на войската в съседното княжество.²¹

Нека накрая да обърнем внимание на емоциите, предизвикани от премахването на автономната област Източна Румелия и съединението ѝ с Княжество България. Както е известно, то е било подготвяно дълго време от тайни комитети и се осъществява чрез преврат, подкрепян от “армията”, и със съгласието на областните управители. Съединението трябва и да се признае от българския княз, за да стане официално, но това, разбира се, е най-лесното. Има опасност за военна намеса от страна на Османската империя и за дипломатическо вето на международната общност, която може да не приеме извършеното от българите нарушение на Берлинския договор. Българите напълно осъзнават колко е опасно положението, но това не пречи на ентузиазма им. В един вестник всенародното ликуване в София се описва така:

Знаменит е 6-й септемврий на 1885 година в България! В този ден заговори мощния глас на българския народ отсам и оттатък Балкана. През нощта срещу 6-й септември мощната ръка на румелийци избърса из картата така наречената “Източна Румелия”. От тази сутрин Биконсфилдовата любимка не съществува освен като част на българското княжество. Главний управител в Румелия, правителството му са снети и народа е прокламирал тържествено Н[еговото] Височество и съединението си с българското княжество. (...)

Трябваше човек да е в столицата, за да види с какъв ентузиазъм и с какво душевно покъртване посрещна столичното население първата вест за прокламираното съединение. Късото съобщение, което се предаде по телеграфа, размърда цялата столица, поживи широките ѝ улици. Хора прости, хора работници, които никога може би не са се занимавали с

¹⁸ Стателова, *Източна Румелия*, 221.

¹⁹ Стателова, *Източна Румелия*, 86-87.

²⁰ Стателова, *Източна Румелия*, 104.

²¹ Стателова, *Източна Румелия*, 105.

политика, посрещнаха вестта с такъв възторг, като че ли идеята за съединение ще преставлява за тях един давашен идеал, за когото са изнулявали дълго гърдите си. (...) ²²

По-нататък в същата статия се цитира обръщението от редакцията на вестник *Независимост*, в което се пише, че “историческата ни съдба отчасти е изпълнена”. В нея се отразява и речта на народния представител Тодор Иванчов:

Аз вярвам, г-да, че няма ни един българин, който да не желае съединението на Изт. Румелия с княжеството. (Гласове: Вярно! Вярно!). Аз съм положително уверен, че в тази минута няма ни един българин, който да не жертвува пари и живот, за да спомогне на това велико патриотическо дело. (Викове: Сичко ще жертвуваме!) Тъй като е, господа, тъй като няма никой, който да не е готов да стори сичко за съединението на раздробеното ни отечество, тъй като никой няма да се откаже от да изпълни тая свята към отечеството длъжност, то аз мисля, че ние трябва да пристъпим към делото. ²³

*

Заклучението ни няма да открива нови хоризонти, но потвърждава още веднъж това, което вече знаем, но не е излишно от време на време да си припомним. Определението на Гелнер много адекватно синтезира основните мотиви и цели на национализма, каквито намираме изложени в разни програмни декларации, устави, обръщения и тям подобни. Самият начин, по който тези мотиви и цели са формулирани, понякога показват ясно и чувствата на националистически удовлетворение или незадоволство, за които споменава Гелнер. Точно това е национализмът като идеологията и като емоция, който движи европейските общества от XIX век насам, и при вътрешното им устройство, и при външната им политика.

След сключването на Санстефанския договор сред българите преобладава радостта за придобити “права на човека” вследствие края на смятана не без причини като недемократична османската власт. Не бива да забравяме, обаче, че именно и под влиянието на национализма те са почнали да смятат този държавен строй като етнически чужд и затова омразен и неприемлив. При Съединението радостта се отнася предимно към “правата на народа” — правото на национална общност да живее в своя собствена държава, право, което тя извлича от политическата теория на национализма. Българите са абсолютно убедени в моралната правота на постъпката си. Берлинският договор е несправедлив, а Съединението за тях е първата крачка към възстановяването на справедливите санстефански граници. Радостта, която овладява духовете при обявяването на Съединението, е вече чиста “националистическа”, в смисъла, който й придава Гелнер. Всеобщият ентузиазъм, обаче, който избухва сред всички народности в империята, ключително българите, след Младотурската революция през 1908 година показва, че за мнозина демократизацията на многонационалната империя тогава все още е приемлива алтернатива за създаването на еднонационална държава.

Като гледаме по-отблизо, откриваме множество други колективни емоции, които понякога засилват национализма като чувство, или се прикриват зад идеологията на национализма, или пък дават на национализма една морална димензия, която той всъщност няма. След Берлинския конгрес българите в Княжество България съчувстват на техните сънародници в останалите под

²² Бочева & Стоилова, *Часът на Съединението удари*, 281.

²³ Бочева & Стоилова, *Часът на Съединението удари*, 285.

османска власт територии не толкова, защото са запознати с теорията за конгруенцията на нацията и държавата и смятат, че сънародниците им са жертва на историческа несправедливост, но по-скоро защото ги движи чисто човешко съчувствие с тези, които продължават да бъдат жертви на османската “тирания”, при което съчувствието им, пак под влиянието на националистическата идеология, се ограничава главно до членовете на собствената им нация, но пък това съчувствие може и да служи за моралното възвишаване и попълването с емоционален заряд на твърде прозаични териториални амбиции. Отстраняването на представители на чужди етнически групи произтича от стремежа към създаване на етническа хомогенна нация, в съответствие на принципа на конгруентността и с мисълта, че такава нация е по-единна и по-здрава, но не можем да изключим, че за мнозина най-важното съображение е присвояването на техните имотите, а че принципът на конгруенцията служи само за “оправдание”. Политиката на езикова хомогенизация, която води всяка етнонационална държава и в която също така влага немалко емоции (да припомним само безбройните стихотворения, посветени на разни “свещени на моите деди” езици) може би цели участието на всички народности в демократическия праксис след като усвояват официалния национален език (каквото беше идеалът на френските революционери), но може и да цели асимилацията и денационализацията на малцинствените общности (под претекста на “интеграция”), или пък да пречи на представители на малцинствата масово да присъствуват в по-високите ешелони на държавните институции, тъй като повечето от тях не успеят да овладеят книжовния език до степента, налагана от властите. Разбира се, подобни съмнения възникват при изследването на политическите постъпки на всяко национално движение и всяко националистическо правителство. Без да отречем съществуването на всеотдайни и безокористни идеалисти, смятаме за разумно, да не приемаме лековерно “националистическите емоции” сами по себе си като удовлетворително обяснение за постъпките на привържениците на “националната идея”.